

BORBÉLY GÁBOR

Brabanti Siger és a latin averroizmus historiográfiája

I.

Brabanti Siger hosszú idő óta a filozófiatörténeti imagináció kedvelt alakja. Habár a filozófiai munkásságát alkotó művek java része ránk maradt és hozzáférhető modern kiadásban,¹ az élete és az egyetemi magiszteri működése a rendelkezésre álló források alapján rejtélyesnek, ellentmondásosnak, sőt, sokak számára botrányosnak tűnt. Elsősorban ez utóbbi, és nem az írásainak a tartalma járulhatott hozzá ahhoz, hogy legendák, valamint nagyívű, ám nehezen alátámasztható filozófiatörténeti konstrukciók keletkeztek a személyével és művével kapcsolatban.

Az életével és működésével kapcsolatos legfontosabb adatok röviden összefoglalhatóak.

Brabanti Siger (Sigerus de Brabantia) 1240 körül született a brabanti hercegségben. Az elemi tanulmányait Liège-ben végezte. Itt a Szent Pál-székesegyház kanonokja lett, ami lehetővé tette számára azt, hogy a párizsi egyetemen tanulmányokat folytasson. 1255 és 1257 között csatlakozott az egyetem pikárdiai nemzetéhez. 1266-ban már az egyetem artes fakultásának a magisztere volt és a haláláig az is maradt. Ténylegesen oktató magiszterként (*magister actu regens*) valószínűleg csak 1276-ig működött. Az egyetemi dokumentumok rögzítették, hogy szerepet játszott bizonyos,

¹ Lásd az alábbi köteteket: Siger de Brabant (1954), Siger de Brabant (1972), Siger de Brabant (1974a), Siger de Brabant (1974b), Siger de Brabant (1981), Siger de Brabant (1983).

az egyetemen belüli konfliktusokban (1265-66 és 1271-75 között).²

Régi és erős az a hagyomány, mely szerint Aquinói Tamás *Az értelem egysége (De unitate intellectus)* című, 1270-ben keletkezett vitairatát Siger ellen írta.³ Létezik olyan XIII. századi kézirat, amelyben a Tamás-mű címe: “Tractatus fratris Thomae contra magistrum Sogerum de unitate intellectus”. Egy XIV. század elejéről származó oxfordi kézirat pedig arra utal, hogy Sigeren kívül a párizsi egyetem egyéb filozófus magiszterei is érintettek (“contra magistrum sig'md' de brabantia et alias plurimos parisius in philosophia regentes”).⁴ A XV. század végén averroistából anti-averroistává váló Agostino Nifo egy megjegyzése arra utal, hogy Tamás és Siger között vita bontakozott ki az értelem természetével kapcsolatban, amennyiben Siger válaszolt Tamás vitairatára és ezt a szöveget elküldte Tamásnak.⁵

² Siger életéhez: Van Steenberghe (1977); Gauthier (1983), Gauthier (1984). Az egyetemi konfliktusokhoz: Denifle, H. – Chatelain, E. (1889): pp.449-457 és pp.521-530.; Mandonnet, P. (1908–1911): pp.80-83 és pp.196-213.; Van Steenberghe 1977: pp.31-33 és pp.80-88; Gauthier (1983), Gauthier (1984).

³ A szöveg kritikai kiadását lásd Thomas de Aquino (1976). Magyarul: Aquinói Szent Tamás (1993).

⁴ A leggyakrabban azonban azt hangsúlyozzák a kéziratok, hogy Tamás ezt a művet Averroes és követői, azaz – az ebben a műben általa kreált kifejezéssel – az “averroisták” ellen írta. Vö. Thomas de Aquino (1976), pp.251–255.

⁵ Vö. Agostino Nifo, *De intellectu*, Liber III, cap. 18., Vö. Agostino Nifo (2011), p.345, valamint lásd Leen Spruit bevezetését ugyanebben a kötetben, elsősorban pp.18–24; vö. még Nardi, 1945, p.18; Nardi 1958, pp.313–320.; Van Steenberghe, 1977, pp.61-63.. valamint pp.360-363. Bruno Nardi szerint Siger válasza, amire Agostino Nifo *De intellectu* címmel utal, nem maradt fenn. Ezt többen vitatják, és úgy gondolják, hogy a *De intellectu* valójában Siger *De anima intellectiva* címen ismert írásával azonos. Ehhez lásd: Pattin (1987), Putallaz, F.-X. – Imbach, R. (1997), pp.47–49. A *De anima intellectiva* 1273 körül keletkezett. A szöveg datálásához lásd Van Steenberghe, pp.98-101;

1276. november 23-án a francia inkvizítor, Simon du Val úgy rendelkezett, hogy 1277. január 18-án Siger és két magisztertársa (Gosvin de la Chapelle és Bernier de Nivelles) jelenjenek meg a bírósága előtt, a Párizs és Liège között félúton lévő Saint Quentin-ben. Az ezzel kapcsolatos dokumentum az idézés okául azt jelölte meg, hogy nevezett egyházi személyeket (mindhárom kanonok Liège-ben) “megalapozottnak tűnő módon és határozottan (probabiliter et vehementer) az eretnokség bűnével gyanúsítják.”⁶ Arról nincs további információnk, hogy ki és milyen alapon vádolta őket eretnokséggel. A dokumentum csupán arra utal, hogy a Francia királyság területén követték el az állítólagos bűnököt. Az inkvizítor valószínűleg mindhármukat fölmentette a vádak alól. Siger vélhetőleg visszatért Liège-be, ahol már az idézés idején is tartózkodhatott.⁷ A társai közül Bernier de Nivelles az 1280-as években a párizsi egyetem teológusaként jelenik meg⁸. Gosvin de la Chapelle további működését nem ismerjük.⁹

p.188; p.364. Van Steenberghen a Siger-monográfiájában nem vonja kétségbe a *De intellectu* létezését.

⁶ Dondaine (1947): p.192.

⁷ Gauthier (1984): pp.26–27. Mandonnet és Van Stenberghen nyomán elterjedt az a narrativa, hogy Siger Itáliába “menekült” abban a reményben, hogy a pápai udvarban az ügye kedvezőbb elbírálásban részesülhet. Vö. Mandonnet (1911): pp.252–261; Van Steenberghen (1977): pp.159–165. és p.405. Ez azonban fölöttebb valószínűtlen. Részben az idézés helyéből kiindulva (Saint Quentin, Párizs és Liège között), részben pedig jogi okokból. Lásd ehhez Gauthier (1984): p.26.; Thijssen (1997): pp.94–99.

⁸ Van Steenberghen (1977): p.161.

⁹ Antoine Dondaine és Bruno Nardi – egyébként óvatos – javaslata azzal kapcsolatban, hogy Gosvin de la Chapelle lehetett Sigernek az a társa (titkára?), aki elkísérte később Itáliába, meglepő módon elterjedt ahhoz képest, hogy semmiféle alapja sincsen. Az ötlettel kapcsolatban lásd Dondaine (1947): p.189.; Nardi, B. (1948): p.122. Van Steenberghen “valószínűnek” tartja, hogy ez történt (1977): pp.161-162. Vajon minek az alapján? Gosvin de la Chapelle

Siger nevét bizonyos középkori dokumentumok összekapcsolták Stephanus Tempier párizsi püspök 1277-es elítélő határozatával.¹⁰ Létezik olyan kézirat, amely az elítélt tételek listájának *Az eretnek Sigerus és Boëthius ellen* címet adta (*Contra Segerum et Boeticum hereticos*). Raymundus Lullus a listához fűzött kommentárja egyik kéziratának is hasonló volt a címe (*“Liber contra errores Boethii et Sigerii”*).¹¹

Troppai Márton krónikájának 1319 és 1323 között keletkezett brabanti folytatásában az általunk ismeretlen szerző azt írja, hogy a dominikánus rendhez tartozó Albertus (sic!) I. Rudolf császár idején (1273–1291) többször megcáfolta az írásában a brabanti Sigerust. Sigernek bizonyos, a hittelt

liège-i kanonok volt és artes magiszter. Ilyen rangú személy miért szolgált volna Siger titkáraként? És miért említette volna úgy Peckham a kevésbé ismert Gosvin-t (lásd az alábbiakban), mint a kor egyik legtöbbet vitatott elméletének védelmezőjét, sőt, esetleg kiagyalóját? Vö. Bataillon L.-J. (1981): p.107; Gauthier (1984): p.27.

¹⁰ A határozat szövegét lásd: Denifle, H. – Chatelain, E. (1889): pp.543–558, a magyar fordítását pedig: Redl 1987. Az 1277-es elítélő határozatnak hatalmas irodalma van. Messze nem a teljesség igényével néhány fontos elemzés: Miethke 1976; Hissette 1977; Bianchi 1990 és 1999; Thijssen 1998; De Mowbray 2002.

¹¹ Vö. Denifle, H. – Chatelain, E. (1889): p.556 és p.558, valamint Van Steenberghen (1977): p.69, p.155. Egy további kézirat azt állította, hogy az elítélt tételek „fő képviselője egy Boëthiusnak nevezett klerikus volt”. A fenti utalásokban Siger mellett szereplő Boëthius a dán származású Boëthius de Dacia, akinek az életéről és működéséről keveset tudunk. Dániában született, 1262 után Párizsban tartózkodott és az 1270-es években artes magiszterként a párizsi egyetemen oktatott. A műveit 1277 előtt írta, ami arra utal, hogy valamikor 1277 körül megszűnt az artes fakultás ténylegesen oktató magisztere lenni. Lehetséges, hogy valamikor belépett a Domonkos-rendbe, mert a 14. századi stamsi domonkos katalógus tartalmazza az írásainak címeit. Logikai és természetfilozófiai kommentárjai, valamint önálló írásai maradtak ránk. Egyértelmű, hogy a korszak egyik legjelentősebb filozófusa volt. 1284 előtt halt meg, de nem tudjuk, hogy hol és pontosan mikor. Az életéhez és a működéséhez lásd Pinborg, J. (1974).

szembenálló nézetei miatt el kellett hagynia Párizst. A római kúriába ment, ahol valamivel később a titkára – “megtébolyodva mintegy” – leszúrta.¹²

Az *Il fiore*, a Danténak tulajdonított, kettőszázharminchárom szonettből álló költemény kilencvenkettedik szonettje szintén tartalmaz utalást Siger halálára:

Mastro Sighier non andò guari lieto.
A ghiado il fé' morire a gran dolore,
Nella corte di Roma, ad Orbivieto.¹³

Az “a ghiado” értelmezésével kapcsolatban hosszas viták folytak.¹⁴ Az anonim krónikás Siger meggyilkolására vonatkozó utalásával egybecseng az az értelmezés, hogy Siger “kard által” halt fájdalmas halált. Siger halálának “nyomorúságos” voltát (ez az “a ghiado” másik lehetséges értelmezése) hangsúlyozza az a további forrás, amelyet hagyományosan szintén Sigerre vonatkoztatnak. Úgy tartják ugyanis, hogy Sigerre utalt Johannes Peckham az oxfordi egyetemhez 1284. november 10-én írt levelében, amikor azt

¹² “Huius tempore floruit Albertus, de ordine Predicatorum, doctrina et scientia mirabilis, qui magistrum Sygerum in scriptis suis multum redarguit. Qui Sygerus, natione Brabantinus, eo quod quasdam opiniones contra fidem tenuerat, Parisius subsistere non valens, Romanam curiam adiit ibique post parvum tempus a clerico suo quasi dementi perfossus periit.” Vö. *Continuationes chronici Martini Oppaviensis. Continuatio Brabantina*, ed. L. Weiland, in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores XXII*, 1879, p.263.; Id. ehhez Mandonnet, P. (1908–1911): pp.259-260; Van Steenberghen (1977): pp.21-26; Gauthier (1984): pp.26-27. “Parisius subsistere non valens, Romanam curiam adiit”: ez az alapja a Siger “menekülésével” kapcsolatos vélekedéseknek.

¹³ Castets (1881): p.47.

¹⁴ Ezekkel kapcsolatban lásd: Mandonnet (1911): pp.100-101., pp.263-271.; Van Steenberghen (1977): pp.21-27.

állította, hogy a szubsztanciális forma unicitása eretnek tételének „két fő védelmezőjét vagy talán kiagyalóját” az Alpokon túl elérte a “nyomorúságos” vég.¹⁵

A legismertebb utalást Siger életére és halálára azonban az Isteni színjátékban olvashatjuk.¹⁶ A Siger eretnekségére vonatkozó utalások fényében meglepő módon Danténál Sigerrel a Paradicsomban, a negyedik égben találkozunk, még hozzá oly módon, hogy ott – ironikus, vagy talán nem is annyira ironikus módon – éppen az állítólagos ellenfele, Aquinói Szent Tamás mondja róla a következőket:

Ez, kiről szemed énrám visszaváltod,
oly lélek fénye, ki mély bölcséletben
járva a földön, csak a sírra várt ott.
Sigieri örök lángja lobog ebben,
Szalma-utcában kinek egykor ajkán
sok gyűlöletes igazság kirebbent.

(Babits Mihály fordítása)

Questi onde a me ritorna il tuo riguardo,
è 'l lume d'uno spirto che 'n pensieri
gravi a morir li parve venir tardo:
essa è la luce eterna di Sigieri,
che, leggendo nel Vico de li Strami,
silogizzò invidiosi veri.

(*Paradiso* X, 133 – 138)

¹⁵ “Nec eam (opinionem) credimus a religiosis personis, sed saecularibus quibusdam duxisse originem, cuius duo praecipui defensores vel forsitan inventores miserabiliter dicuntur conclusisse dies suos in partibus transalpinis, cum tamen non essent de illis partibus oriundi.” (Vö. C. T. Martin, *Registrum epistolarum Joannis Peckham*, t. III (1885), p.842.).

¹⁶ A Sigerrel kapcsolatos szakasz értelmezéséhez lásd: Kelemen 2002: pp.52–58.; Nardi (1911–12); Gilson (1948): pp.308–327; Marenbon (2000).

II.

A Siger személyével és filozófiai munkásságával kapcsolatos filozófiatörténeti narratívákat mindvégig két fő szempont határozta meg. Az egyik a brabanti mester Aquinói Tamással való kapcsolata volt, a másik pedig az 1270-es évek elítélő határozataiban (mindenekelőtt az 1277-es párizsi határozatban) való érintettsége. A két szempont összefüggött. Az összefüggés hátterét az „averroizmus” adta, a középkornak az a szellemi áramlata, amelynek – többek szerint – maga Siger volt az egyik vezéralakja.

Az eszmetörténetírásban a 14-15. századi nyugati averroizmus története Johannes de Janduno-tól az itáliai iskoláig régóta ismert volt. A korábbi, 13. századi mozgalom azonban nem: ezt Ernst Renan teremtette meg az *Averroës és az averroizmus* című fiatalkori művében,¹⁷ mondhatni a semmiből.¹⁸ Renan ugyanis nem ismerte a 13. századi filozófusok munkáit, csak az ellenfelek reakcióit. E reakciók alapján azonban egyértelműnek tűnt számára az, hogy létezett az az iskola, amellyel szemben a teológusok fölléptek.¹⁹ Az ellenfelek reakcióinak tartalmi elemei alapján továbbá az is, hogy a 13. században az averroista filozófiával megjelent „az

¹⁷ Renan (1852); Renan (1861). A mű keletkezéstörténetéhez és Ernest Renan munkásságában betöltött szerepéhez lásd Marenbon, J. (2013).

¹⁸ Imbach (1991): p.195. Van Steenberghen és Imbach fölhívja a figyelmet arra, hogy Renan számára nem a 14-15. századi nyugati averroizmus rekonstrukciója jelentett valódi nehézséget, hanem a mozgalom 13. századi kezdeteinek a feltárása. Lásd Van Steenberghen (1974): p531.; Imbach (1991): p.192.

¹⁹ Renan (1852): p.206.: „Ainsi les docteurs les plus respectés du XIIIe siècle sont d'accord pour combattre l'averroïsme, et les formes de leur polémique ne permettent pas de supposer que ce ne fût là pour eux qu'une dispute oiseuse et sans adversaires. On ne peut douter qu'il n'y eût, vis-à-vis de la scolastique orthodoxe, une école qui prétendait couvrir ses mauvaises doctrines de l'autorité du commentateur.”

igazi hitetlenség”, ami “nem ennek vagy amannak a dogmának, hanem minden dogma fundamentumának az elutasítását” jelentette.²⁰

Az averroisták “legkomolyabb” ellenfele Renan szerint Aquinói Tamás volt, aki mindazonáltal, jegyzi meg Renan, “filozófusként csaknem mindent Averroës-nek köszönhetett.”²¹ Renan elemzi Aquinói Tamás *De unitate intellectus*-át és idézi Tamás kihívó megjegyzését a szöveg végéről: “ha (...) van valaki, aki (...) ellenvetést kíván tenni mindazzal szemben, amit leírtunk, akkor az ne a sarkokban sutyorogjon, s ne olyan fiatalok előtt, akik az ilyen súlyos kérdésekről nem képesek ítéletet alkotni, hanem – ha van hozzá mersze – válaszoljon erre az írásra (...)”²²

Vajon ki mindenkinek szólhat ez a kihívás? Az a Siger lehet az egyikük, írja Renan, akinek “ajkán” Dante szerint “sok gyűlöletes igazság kirebbent”, ám akinek a személye a homályban marad.²³

Habár Renan alig olvashatott valamit Sigertől, s következésképpen a munkásságáról is csak másodkézből lehetett információja, a dominikánus Pierre Mandonnet (1858–1936), aki az első jelentős Siger-monográfiát írta, jól ismerte a brabanti mester műveit és több írását publikálta is.²⁴ Mandonnet Renan követője volt abban az értelemben, hogy ideológiai-világnézeti alapon szerveződő “iskolák” harcaként imaginálta az 1260-as 1270-es évek párizsi egyetemi konfliktusait. Abban a tekintetben mindazonáltal eltért Renantól, hogy a “latin averroizmust” a vallással szemben álló, a

²⁰ Renan (1852): p.223.; Renan (1861): p.279.

²¹ Renan (1852): p.187.

²² Aquinói Szent Tamás (1993): p.97.

²³ Renan (1852): pp.216-217.

²⁴ Mandonnet (1899); Mandonnet (1911).

szellemi és a társadalmi rendet fölforgatni kívánó mozgalomnak tekintette, és nem – miként Renan – korai lehetőségnek a szellemi függetlenség elérésére a szellemi és fizikai elnyomás világában.²⁵ Siger Mandonnet szerint is szabadgondolkodó volt, de nem az intellektuális szabadság korai hőse, hanem heterodox bajkeverő. Stephanus Tempier elítélő határozatai azért születtek, mert nem lehetett már tovább túrni mindazt, ami Siger és a “pártja” a párizsi egyetemen művelt.²⁶

Mandonnet számára – Renanhoz hasonlóan – a monopszichizmus ugyan fontos probléma volt a “latin averroizmus” szempontjából, de korántsem az egyetlen, ami meghatározta a mozgalmat. Az értelem egységének a tézise mellett Mandonnet szerint fontos averroista doktrínák a világ örökkévalósága, az isteni gondviselés és az akarat szabadságának tagadása is. Valamennyi olyan téma, amely – különböző állítások formájában – szerepel a párizsi elítélő határozatokban, megtalálható Siger írásaiban, és Mandonnet szerint alapjaiban ássa alá a katolikus hitet.

A latin averroizmussal kapcsolatos Renan-Mandonnet féle megközelítés (a 13. századi latin averroizmus olyan szellemi mozgalom volt, amely tudatosan szemben állt a katolikus vallással), a huszadik század közepére elterjedté vált. Az ismert német katolikus szellemtörténész, Martin Grabmann a latin averroizmus kapcsán egyenesen a valláson belüli felvilágosodásról beszélt, olyan “nagy hatású”,

²⁵ Mandonnet számára a filozófia értékét a valláshoz való viszonya határozta meg. A tomista és az averroista iskola is a peripatetikus filozófián alapult, ám az az első “keresztény” volt, a második pedig “hitetlen” (“péripatétisme chrétien” és “péripatétisme irrégieux”. Vö. Mandonnet (1911): p.110.

²⁶ Vö. pl. Mandonnet (1911): 110-111., 214. A dominikánus Mandonnet mindazonáltal nem feltétlen híve az Aquinói Tamás ellen is irányuló 1277-es határozatnak.

“naturalista” és “racionalista” “szellemi mozgalomról”, amely a középkorban mindenekelőtt a 13. századi párizsi egyetem artes fakultásán fejtett ki hatást, ám – az egyházi elítélések ellenére – tovább élt a későbbiekben, elsősorban Itáliában, egészen a korai újkorig.²⁷

Az 1260-as 70-es évek párizsi artes fakultásának szellemiségével kapcsolatban később is fölvetették, hogy több szempontból hasonló a felvilágosodáshoz: az elítélt párizsi magiszterek kritikusak a túlvilágra irányultsággal szemben, sőt, szélesebb értelemben vett vallás- és teológiakritika jellemzi őket, elvetik a represszív szexualitikat, hangsúlyozzák az ész és a filozófia univerzális igényét, és egyenlőnek tekintenek minden eszes lényt.²⁸

Ha Siger a latin averroizmusnak, ennek a korai felvilágosodott mozgalomnak a vezetője alakja volt, az magyarázattal szolgál Aquinói Tamás heves bírálata, valamint Stephanus Tempier párizsi püspök elítélésére. És magyarázattal szolgál az életével kapcsolatos további adatokra is. Ahogyan említettük, 1272-ben a párizsi egyetemi konfliktusokban vezéralakként tűnik föl, 1276-ban pedig – a társaival együtt – meg kell jelennie Simon du Val francia inkvizítor bírósága előtt. Az adott kontextusban érthetőnek tűnik továbbá az a keserű elégedettség, amely a konzervatív ferences teológus, Johannes Peckham már említett megjegyzését jellemzi Siger “nyomorúságos” halálával kapcsolatban.²⁹

²⁷ Grabmann (1931): p.4.

²⁸ Flasch (1989): pp.13-14.

²⁹ R.-A. Gauthier Peckham megjegyzésében (lásd Peckham korábban idézett, 1284. nov. 10-ei levelét) az isteni igazságszolgáltatásra való finom utalást sejtí. Vö. Gauthier (1984): p.27.

A korai felvilágosodott latin averroista mozgalommal és az ennek vezéralakjaként működő Siger képével kapcsolatban mindazonáltal a későbbi kutatás számos lényegi kritikát fogalmazott meg. A kutatás az utóbbi évtizedekben valójában az említett Siger-kép permanens revíziója.

III.

Fernand Van Steenberghen, aki Mandonnet-t követően két átfogó Siger-monográfiát publikált³⁰, nem vonta kétségbe, hogy Siger a párizsi egyetem artes-fakultásán működő szellemi mozgalom vezéralakja volt. Úgy gondolta azonban, hogy ezt a mozgalmat nem megalapozott "latin averroizmusnak" nevezni.³¹ Az "averroista" kifejezés ugyan megtalálható Aquinói Tamás *De unitate intellectus*-ában (ahogyan erre a korábbiakban már utaltam is), ám Tamás ezt csupán egyetlen filozófiai doktrína, az értelem egységének tézise vonatkozásában használja, és nem valamilyen átfogó szellemi mozgalom jelölésére. A lélekfilozófiában averroista álláspontot képviselő szerzőket az egyéb filozófiai problémák kapcsán nem az köti össze, hogy Averroës-t követik, hanem az, hogy – Van Steenberghen megfogalmazásában – az arisztotelizmus "heterodox" vagy "radikális" változatát

³⁰ Van Steenberghen (1931-1942); valamint Van Steenberghen (1977).

³¹ Van Steenberghen minden jel szerint valóságos létezőnek tekintette a szellemi áramlatokat. Ez a szellemtörténet tomista megközelítése: Van Steenberghen egy helyütt arról értekezik, hogy az afféle címkéknek, mint az "averroizmus" vagy "arisztotelizmus", nem elégedhetünk meg a nominális definíciójával, hanem reális definíciójukat kell adnunk, mivel az ilyesmik segítségével képesek lehetünk arra, hogy adekvát módon írjuk le a valóságot (Van Steenberghen 1974: p.531). Nem úgy tűnik, mintha Van Steenberghen valaha konsziderálta volna azt, hogy a múlt tényei: proposíciók, amelyek – ráadásul – időnként csekély számban állnak rendelkezésünkre. Az efféle reflektálatlanság a "latin averroizmus" és az ehhez hasonló, bujtatással szaporítható "szellemi áramlatok" körüli vitákra általában jellemző.

képviselik.³² A mozgalomnak ez a jellegzetessége tükröződik az 1270-es évek elítéléseiben, és a mozgalom képviselői ebben a tekintetben állnak szemben Aquinói Tamással, aki úgy gondolja, hogy az arisztotelészi filozófia legfontosabb állításai konzisztensek a katolikus hittételekkel.

A másik fontos szempont, amiben Van Steenberghen eltért Mandonnet-től, az állítólagos Tamás-Siger vita értékelése volt. Van Steenberghen a rendelkezésre álló, a *De unitate intellectus* után keletkezett Siger szövegek (mindenekelőtt a *De anima intellectiva* és a *Quaestiones super Librum de causis*) elemzése során arra a következtetésre jutott, hogy Siger munkásságát – részben az 1270-es elítélő határozat, elsősorban azonban Tamás kritikájának hatására – “fejlődés” jellemzi az “orthodox arisztotelizmus” (értsd: a tomizmus) irányában.³³

Bruno Nardi már Van Steenberghen első monográfiájának megjelenésekor kétségbe vonta, hogy Siger heterodox arisztotelianusból tomistává vált volna.³⁴ Ezzel a későbbiekben – mutatis mutandis – más kutatók is egyetértettek. A rendelkezésünkre álló Siger-szövegek ugyanis azt mutatják, hogy Siger – aki, úgy tűnik, átvette Tamás bizonyos eszméit és érveit – hevesen támadta Tamást még az utolsó ismert művében is (“*Quaestiones super Librum de causis*”) akkor, amikor úgy érezte, hogy a dominikánus mester konkordizmusa veszélyezteti a filozófiai kutatás autonómiáját.³⁵

³² Van Steenberghen (1966): p.399.; Van Steenberghen (1974): p.535.

³³ Van Steenberghen (1931-1942): p.559.

³⁴ Nardi (1936); Nardi (1937).

³⁵ Vö. például Putallaz - Imbach (1997): pp.154–168. A Tamás-Siger vitához lásd még Bazán (1974).

Ami az “averroizmus” – “arisztotelizmus” nómenklaturát illeti, Nardi szerint – akihez aztán ebben a tekintetben Kurt Flasch is csatlakozott³⁶ – a 13. századi latin averroizmus legendája nem Renan-ra, hanem magára Aquinói Tamásra vezethető vissza, aki *Az értelem egységében* megkonstruálta az averroista hagyományt és a kortárs averroista filozófus imágóját.³⁷

Ezt ráadásul Tamás a kortárs teológusok sajátos Averroës-értelmezése alapján tette. Nem csupán Arisztotelész műveinek (elsősorban az “averroizmus” szempontjából kiemelkedően fontos lélekfilozófiájának) az értelmezése jelentett ugyanis a 13. századi szerzőknek problémát, hanem Averroës Arisztotelész-értelmezésének az értelmezése is. Averroës *De anima*-kommentárját – Michael Scottus 1220 és 1224 között készült fordítása alapján – az 1220-as évek közepétől ismerik a nyugati világban.³⁸ Az 1250-es évek elejéig azonban sajátos módon mindenki úgy olvassa a szöveget, hogy Averroës szerint a cselekvő és a potenciális értelem is az emberi lélek képességei, és ezt a fölfogást szembeállítják Avicennáéval, aki szerint a cselekvő értelem elkülönült szubsztancia (“első averroizmus”). Averroës-nek az az értelmezése olyan ismert és nagy hatású gondolkodóknál is megtalálható, mint Guillelmus de Alvernia vagy Roger Bacon. Az az álláspont, hogy Averroës a potenciális értelem egységének a téziséét képviseli (=egyetlen értelem van az egész emberi fajban), csak az 1250-es évek elején jelenik meg a teológus Robert Kilwardby-nál és Bonaventuránál (“második averroizmus”). Ezt az olvasatot veszi át Aquinói Tamás a Szentencia-kommentárjában, és azután pedig maga Brabanti

³⁶ Flasch (1989): p.37.

³⁷ Nardi, B. (1958): p.443.

³⁸ Gauthier (1982a) és Gauthier (1982b).

Siger is, de ő már Aquinói Tamástól. Ám amíg Aquinói Tamás “Averroës” “elméletét” abszurdnak, tarthatatlannak és az arisztotelészi lélekfilozófia eltorzításának tekinti, addig Siger az 1265 körül keletkezett *Questiones in tertium de anima* (“A lélek” harmadik könyvéhez kapcsolódó kérdések) című műben az Averroës-nek tulajdonított monopszichizmust Arisztotelész megfelelő értelmezésének tartja.³⁹

A pontos és körültekintő elemzés Sigernek a párizsi egyetemen belüli konfliktusokban játszott szerepét is új megvilágításba helyezte. Mandonnet nyomán, aki a rendelkezésre álló dokumentumokat a latin averroista mozgalom létezésével kapcsolatos preconcepciója alapján értelmezte, Sigeret sokan az egyetemen belül létező averroista mozgalom „ideológiai vezetőjének” vagy valami hasonlóknak tekintették, valahogyan úgy, ahogyan ezt 19–20. századi politikai-kulturális minták alapján elképzelhetjük. Ezt az értelmezést azonban a rendelkezésre álló források egyáltalán nem támasztják alá.⁴⁰ Siger tisztán korporatív természetű konfliktusokban játszott szerepet és ez a szerep valószínűleg nem is volt különösebben jelentős. Az 1270-es évek-beli egyetemi ellenfelének, Albericus de Remensis-nek a “Philosophia” című műve azt mutatja, hogy őt legalább annyi okunk volna “averroistának” nevezni, mint Sigeret. Albericus például – Averroës *Fizika-kommentárjára* való hivatkozással – azt írja, hogy “az, aki tudatlan a filozófia tekintetében, nem ember, hacsak nem eltérő értelemben.”⁴¹

³⁹ Lásd ehhez Gauthier (1983): pp.217–226.; Putallaz - Imbach (1997): pp.34-39. A szerzőpáros – az elkülönült lélek impasszibilitása kapcsán – rámutat arra, hogy Siger rendkívül szabadon használja a Tamástól átvettek.

⁴⁰ Gauthier (1983), Gauthier (1984)

⁴¹ A szöveg R.-A. Gauthier kiadásában jelent meg. Vö. Gauthier (1984): p.29. és p.33. oldal. Lásd még Hayoun – De Libera, (1991): pp.104-105. A szerzőpáros szerint a tizenharmadik századi “averroizmus” legfontosabb elmélete a

A "latin averroizmus" létezésével és Siger szerepével kapcsolatos elméletek egyik legfontosabb forrása Stephanus Tempier párizsi püspök 1277-es elítélő határozata volt. Roland Hissette elemzése megmutatta, hogy a 219 elítélt állításból mindössze harminc látszik közvetlenül érinteni Siger fönmaradt írásaiban található állításokat és tizennégy olyan további tétel található még a listában, amivel kapcsolatban ez valószínű.⁴² Az artes fakultás egyéb magisztereitől rendelkezésünkre álló szövegek esetében további huszonhét tétel azonosítható közvetlenül, továbbá a teológus Aquinói Tamás egy állítása. Hét tétel kapcsán pedig valószínűsíthető, hogy az artes fakultás egyéb magisztereinek fönmaradt írásaira vonatkoztatható. A fentiekre figyelemmel megalapozatlan azt állítani, hogy az elítélő határozat Siger de Brabant, vagy Siger de Brabant és filozófus magiszter-társa, Boethius de Dacia ellen irányult.⁴³

További fontos szempont az elítélő határozat elemzésénél az, hogy a Tempier-szövegben nem szerepel olyasmi, ami azt implikálná, hogy az artes fakultás magiszterei a szerzői az elítélt állításoknak, csupán az, hogy "előadják" és "megvitatják" ezeket "az iskolákban" ("in scholis tractare et disputare praesumunt").⁴⁴ Sőt, a határozat szövege még csak nem is említi a magisztereket: "Párizsban

boldogság és az elkülönült szubsztanciákkal való intellektuális kontinuitás összekapcsolása. Ez az elmélet nem Averroës-re, hanem Al-Farabi-ra és Avicennára vezethető vissza, a "latin averroista" szerzők felé pedig Albertus Magnus közvetítette. Vö. Hayoun – De Libera, (1991): pp.105-107.

⁴² Hissette (1977): p.314.

⁴³ Siger ellen már csak azért sem hozhatott határozatot a párizsi püspök, mert kétszer nem lehetett valakit ugyanazon bűncselekmény gyanúja miatt perbe fogni. Márpedig az eretnokség vádja alól Sigert az inkvizítor minden valószínűség szerint fölmentette. Lásd Gauthier és Thijssen már idézett tanulmányait.

⁴⁴ Vö. Redl (1987): p.9; Hissette (1977): p.13.; Thijssen (1998): pp.49-52.

néhányan azok közül, akik a szabad művészetek fakultásán a tudományokkal foglalkoznak”, utal a szövegben az elítélt “nyilvánvaló és kárhuzatos tévedések” előadóira és megvitatóira. Ez utóbbiak azonban akár bakkalaureusok is lehettek, hiszen az egyetemi státútumoknak megfelelően – ahogyan a magisztereknek – nekik is kötelező volt tevékenyen részt venni a disputákon.⁴⁵ Mi több: a disputa során fölvetett problémával kapcsolatban – amit minden esetben eldöntendő kérdésként fogalmaztak meg – a bakkalaureusoknak *opponens*-ként és *respondens*-ként érvelniük kellett a probléma megoldásának tekinthető, egymásnak ellentmondó álláspontok mellett. A tanulmányaik előrehaladtával pedig – a magiszteri fokozat elnyeréséhez vezető lépésként – önálló megoldást kellett megfogalmazniuk és képviselniük az adott problémával kapcsolatban (*determinatio*), majd magiszterekként folytatniuk kellett ezt a gyakorlatot.⁴⁶ Ilyen körülmények között lehetetlen volt elkerülni azt, hogy a disputákon részt vevő egyetemi hallgatók (*bakkalaureusok*) és/vagy a disputát vezető magiszterek ne fogalmazzák meg és ne képviseljék akár a legszélsőségesebb álláspontot is egy adott problémával kapcsolatban. Az 1277-es elítélő határozat nem az egyébként nem is létező latin averroista mozgalom elnyomására tett kísérlet volt, hanem rosszabb annál: megnehezítette, sőt, alkalmasint ellehetetlenítette az oktatást az artes-fakultáson, mivel a filozófia művelésének a legelemibb feltételét számolta föl.

“Nem létezik olyan racionális argumentumok segítségével megvitatható probléma (nulla quaestio potest esse, quae disputabilis est per rationes)”, írja a Sigerrel együtt

⁴⁵ Vö. De Mowbray (2002)

⁴⁶ A disputához, mint oktatási formához lásd: Bazán – Wippel – Fransen – Jacquart (1985); Weijers (1987): pp.335–360.

gyakran emlegetett Boethius de Dacia, "amit a filozófusnak ne lenne kötelessége megtárgyalni, majd eldönteni, hogy mi az igazság az adott probléma vonatkozásában, már amennyire ezt az emberi ész képes fölfogni. Ennek pedig az az oka, hogy azokat a racionális argumentumokat, amelyekkel a problémát megvitatjuk, a dolgokból vesszük. Ha nem így állna a dolog, akkor ezek pusztá elmeszülemények (figmentum intellectus) volnának. A filozófus azonban a dolgok természetét kutatja (...)." ⁴⁷

Mivel azonban – és ezt már Siger mondja a *Metafizika-kommentárjában* – "sem azt nem tudjuk, hogy ki a bölcs, sem pedig azt, hogy mi az igaz ítélet a dolgokról", ha a filozófiai kutatás lehetetlenné válik, akkor a dolgok megismerése helyett pusztá elmeszüleményekre leszünk utalva. És bár sem Sigerről, sem más párizsi magiszterekről nem állíthatjuk azt, hogy a latin averroizmus vezéralakjai lettek volna, de még csak azt sem, hogy van értelme tizenharmadik századi latin averroista vagy radikális arisztoteliánus mozgalomról beszélni, Renan-nak egyvalamiben biztosan igaza volt: Sigernek és a filozófiáról hozzá hasonlóan gondolkodó társainak a működése "nem ennek vagy amannak a dogmának, hanem minden dogma fundamentumának az elutasítását" jelentette.

⁴⁷ Boëthius de Dacia (1976): p.347.

Bibliográfia

- Agostino Nifo (2011): Agostino Nifo, *De intellectu*, ed. Leen Spruit, Brill, Leiden-Boston.
- Aquinói Szent Tamás (1993): *Az értelem egysége*. Fordította, a kötetet szerkesztette és a kommentárokat írta Borbély Gábor, Ikon, Budapest.
- Bataillon L.-J. (1981): *Bulletin d'histoire des doctrines médiévales. Le treizième siècle (fin)*". *Revue des sciences philosophiques et théologiques* (65), pp.101–122.
- Bazán, B. C. – Wippel, J. F. – Fransen, G. – Jacquart, D. (eds.) (1985): *Les questions disputées et les questions quodlibétiques dans les facultés de théologie, de droit et de médecine (Typologie des sources du moyen âge occidental, pp.44–45)*, Brepols, Turnhout.
- Bazán, B. (1974): *Le dialogue philosophique entre Siger de Brabant et Thomas d'Aquin*, in: *Revue Philosophique de Louvain* 72, pp.53-155.
- Bianchi, L. (1990): *Il vescovo e i filosofi. La condanna parigina del 1277 e l'evoluzione dell'aristotelismo scolastico*. Lubrina, Bergamo.
- Bianchi, L. (1999): *Censure et liberté intellectuelle à l'Université de Paris (XIIIe - XIVe siècles)*, Les Belles Lettres, Paris.
- Boëthius de Dacia (1976): *De aeternitate mundi*, in: *Boethii Daci Opera. Topica – Opuscula* (CPhD; VI, II), Ed. Niels Jørgen Green-Pedersen. Gad, Kopenhagen, pp.333–366.
- Castets, F. (1881): *Il fiore, poëme italien du XIIIe siècle en CCXXXII sonnets, imité du Roman de la rose par Durante*. Maisonneuve, Paris.
- De Mowbray, M. (2002): *1277 and All That-Students and Disputations*, in: *Traditio* (57), pp.217-238.

- Denifle, H. – Chatelain, E. (eds.) (1889) *Chartularium Universitatis Parisiensis*, Tomus I, Paris.
- Dondaine, A. (1947): *Le Manuel de l'Inquisiteur (1230– 1330)*, in: *Archivum Fratrum Praedicatorum* 17 , pp.85–194.
- Flasch, K. (1989): *Aufklärung im Mittelalter? Die Verurteilung von 1277*, Dieterich, Mainz.
- Grabmann, M. (1931): *Der lateinische Averroismus des 13. Jahrhunderts und seine Stellung zur christlichen Weltanschauung. Mitteilungen aus ungedruckten Ethikkommentaren*, in: *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Abteilung*, Jahrgang 1931, Heft 2.
- Imbach, R. (1991): *L'Averroïsme latin du XIIIe siècle*, in: *Gli studi di filosofia medievale fra Otto e Novecento. Contributo a un bilancio storiografico*, ed. Ruedi Imbach and Alfonso Maierù. Edizioni di storia e letteratura, Roma, pp.191–208.
- Kelemen, J. (2002): *A filozófus Dante. Művészet- és nyelvelméleti expedíciók*. Atlantisz, Budapest.
- Gauthier, R.-A. (1982a): *Le Traité De anima et de potentiis eius d'un maître ès arts (vers 1225)*, in: *Revue des Sciences philosophiques et théologiques* 66, pp.3-55. o.
- Gauthier, R.-A. (1982b): *Notes sur les débuts (1225-1240) du premier 'averroïsme'*, in: *Revue des Sciences philosophiques et théologiques* 66, pp.321- 374.
- Gauthier, R.-A. (1983): *Notes sur Siger de Brabant. 1. Siger en 1265*, in: *Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques* LXVII/2, pp. 201–32.
- Gauthier, R.-A. (1984): *Notes sur Siger de Brabant (fin) II. Siger en 1272–1275*, in: *Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques* LXVIII, pp. 3–50.
- Gilson, É. (1948): *Dante, the Philosopher*, Sheed and Ward, London.

- Hayoun, M.-R. – De Libera, A. (1991): *Averroès et l'averroïsme*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Hissette, R. (1977): *Enquête sur les 219 articles condamnés à Paris le 7 mars 1277, Philosophes Médiévaux XXII*, Publications Universitaires – Vander-Oyez SA., Paris– Louvain.
- Mandonnet, P. (1899): *Siger de Brabant et l'averroïsme latin au XIIIme siècle: étude critique et documents inédits*. Librairie de de l'Université, Fribourg.
- Mandonnet, P. (1911): *Siger de Brabant et l'averroïsme latin au XIIIme siècle*. Deuxième édition revue et augmentée, Institut supérieur de philosophie de l'Université, Louvain.
- Marenbon, J. (2000): *Dante's Averroism*, in: *Poetry and Philosophy in the Middle Ages. A Festschrift for Peter Dronke*, ed. by John Marenbon. Brill, Leiden - Boston – Köln, 2000, pp.349–374.
- Marenbon, J. (2013): *Ernest Renan and Averroism: The Story of a Misinterpretation*, in: Anna Akasoy, Guido Giglioni (ed.s) *Renaissance Averroism and Its Aftermath: Arabic Philosophy in Early Modern Europe (International Archives of the History of Ideas Archives internationales d'histoire des idées, Volume 211)*, Springer, Dordrecht Heidelberg New York London, pp.273–282.
- Miethke, J. (1976): *Papst, Ortsbischof und Universität in den Pariser Theologenprozessen des 13. Jahrhunderts*, in: Zimmermann, A. (ed.) *Die Auseinandersetzungen an der Pariser Universität im XIII. Jahrhundert*. Miscellanea Mediaevalia XV, Walter de Gruyter Berlin-New York, pp.52-94.
- Nardi, B. (1911-12): *Sigieri di Brabante nella Divina Commedia e le fonti della filosofia di Dante*, in: *Rivista di filosofia neo-scolastica*, Vol. 3, No. 2 (20 Aprile 1911), pp.187-195.; Vol. 3, No. 5 (20

- Ottobre 1911), pp.526-545.; Vol. 4, No. 2 (20 Aprile 1912), pp.225-239.
- Nardi, B. (1945): *Sigieri di Brabante nel pensiero del rinascimento italiano*, Edizioni Italiane, Roma.
- Nardi, B. (1958): *Saggi sull' aristotelismo padovano dal secolo XIV al XVI*, Sansoni, Firenze.
- Nardi, B. (1948): *Note per una storia dell averroismo latino IV. Sigieri di Brabante e maestro Gosvino de la Chapelle*, in: *Rivista di storia della filosofia* 3, pp.120–122.
- Nardi, B. (1936): *Il preteso tomismo di Sigieri di Brabante*, in: *Giornale critico della filosofia italiana*, (17) pp.26-35.
- Nardi, B. (1937): *Ancora sul preteso tomismo di Sigieri di Brabante*, in: *Giornale critico della filosofia italiana*, (18) pp.160–164.
- Pattin, A. (1987): *Notes concernant quelques écrits attribués à Siger de Brabant*, in: *Bulletin de philosophie médiévale*, 29, pp.173–177.
- Pinborg, J. (1974): *Zur Philosophie des Boethius de Dacia. Ein Überblick*, in: *Studia Mediewistyczne* (15), pp.165–185.
- Putallaz, F.-X. – Imbach, R. (1997): *Profession Philosophe: Siger de Brabant*, Paris, Editions du Cerf.
- Redl, K. (1987): *Az 1277-es párizsi elitélő határozat. Művelődési Minisztérium*, Budapest.
- Renan, E. (1852): *Averroès et l'averroïsme. Essai historique*. Auguste Durand, Paris.
- Renan, E. (1861): *Averroès et l'averroïsme. Essai historique*. Deuxième édition, revue et augmentée. Michel Lévy, Paris.
- Siger de Brabant (1954): *De necessitate et contingentia causarum*, éd. J.-J. Duin, in: Duin, J.-J., *La Doctrine de la providence dans les écrits de Siger de Brabant (Philosophes médiévaux III)*, Publications universitaires – Béatrice-Nauwelaerts, Louvain-Paris, 14-50.

- Siger de Brabant (1972): *Quaestiones super librum de causis*, éd. A. Marlasca (*Philosophes médiévaux XII*), Publications universitaires – Béatrice-Nauwelaerts, Louvain-Paris.
- Siger de Brabant (1974a): *Écrits de logique, de morale et de physique*, éd. B. Bazán (*Philosophes médiévaux XIV*), Publications universitaires – Béatrice-Nauwelaerts, Louvain-Paris.
- Siger de Brabant (1974b): *Quaestiones in tertium de anima, De anima intellectiva, De aeternitate mundi*, éd. B. Bazán, (*Philosophes médiévaux XIII*), Publications universitaires – Béatrice-Nauwelaerts, Louvain-Paris.
- Siger de Brabant (1981): *Quaestiones in Metaphysicam. Édition revue de la reportation de Munich. Texte inédit de la reportation de Vienne*, éd. W. Dunphy (*Philosophes médiévaux XXIV*), Éditions de l'Institut supérieur de philosophie, Louvain-la-Neuve.
- Siger de Brabant (1983): *Quaestiones in Metaphysicam. Texte inédit de la reportation de Cambridge. Édition revue de la reportation de Paris*, éd. A. Maurer, (*Philosophes médiévaux XXV*), Éditions de l'Institut supérieur de philosophie, Louvain-la-Neuve.
- Van Steenberghen F. (1931–1942): *Siger de Brabant d'après ses oeuvres inédites*, 2 vols. (*Les Philosophes Belges, XII-XIII*). Éditions de l'Institut supérieur de philosophie, Louvain.
- Van Steenberghen, F. (1966): *La philosophie au XIIIe siècle*, Publications universitaires – Béatrice-Nauwelaerts, Louvain-Paris.
- Van Steenberghen, F. (1974): *Introduction à l'étude de la philosophie médiévale. (Philosophes médiévaux XVIII)* Publications universitaires – Béatrice-Nauwelaerts, Louvain-Paris.

- Van Steenberghe, F. (1977), *Maître Siger de Brabant*. Publications Universitaires – Vander-Oyez S.A., Louvain – Paris.
- Van Steenberghe, F., *Publications récentes sur Siger de Brabant*, B. Mojsisch, O. Pluta (éd.), *Historia philosophiae medii aevi. Studien zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters II*, B. R. Grüner, Amsterdam-Philadelphia, 1991, pp.1003-1011.
- Thijssen, J. M. M. H. (1997): *What Really Happened On 7 March 1277? Bishop Tempier's Condemnation and its Institutional Context*, in: *Texts and Contexts in Ancient and Medieval Science: Studies on the Occasion of John E. Murdoch's Seventieth Birthday*, ed. Edith Sylla and Michael McVaugh Brill: Leiden, pp.84-114.
- Thijssen, J. M. M. H. (1998): *Censure and Heresy at the University of Paris, 1200-1400*. University of Pennsylvania Press: Philadelphia.
- Thomas de Aquino (1976): *De unitate intellectus*, in: *Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita*, T. XLIII, Editori di San Tommaso, Roma, pp.243-314.
- Weijers, O. (1987): *Terminologie des universités au XIIIe siècle*. Edizioni dell'Ateneo, Roma.

GÁBOR BORBÉLY

**Siger of Brabant and the Historiography of Latin Averroism
– Abstract –**

In spite of the publication of his extant works during the last decades, Siger of Brabant has remained a controversial figure in historical imagination. This is mainly due to the interpretations of a few well-known, but still hazy references from 13th-14th century sources. These references seem to

connect Siger's academic career as a master of Arts at the University of Paris with the tumultuous events of his later life and even with his death. Firstly, I make a concise, critical survey of the aforementioned references and their interpretations. Secondly, I evaluate the different theoretical frameworks these interpretations are made to fit into. Rival modern interpretations are underdetermined by the available data. Although the most important ideology- and value-laden concepts that played a decisive role in the interpretations (thirteenth-century "latin averroism", "the theory of the double truth", "radical" or "heterodox aristotelism" etc.) have been systematically and successfully deconstructed in the late twentieth-century, the underdetermination – in spite of the increasing number of available texts – has remained and may still give rise to strongly divergent, yet empirically congruent theoretical approaches.